

МҰХАМЕТЖАН
ЕТЕКБАЕВ

Қара- жартас хикаясы

ЕРТЕГІ-ПОВЕСТЕР

АЛМАТЫ
«ЖАЛЫН»
1990

ББК 84Каз7—44
Е 88

Редакторы — С. Маметов
Пікір жазған — Ә. Бөпежанова

Е $\frac{4803250201-92}{408(05)90}$ 147—90

ISBN 5-610-00485-3

© «Жалын» баспасы — 1990

Алатау ертегісі

Бірінші тарау

АСПАНДАҒЫ ӘҢГІМЕ

Мұзбалақ шырқау көкке шығып алған. Қос қанатын анда-санда бір қағып самғай ұшып келеді. Алатаудың ақ қар, көк мұз тұмшалаған шын-күздары, сай-шатқалды шоқылары, найзадай тік шаншылған жартастары мұнартып көрінеді.

Боран қарын ұшырып, айдап кеткен күнгей беттер қарауытып одан да төмен жатыр. Сонау терең аңғардағы өзеннің бірлі-жарым мұзы еріген тұста ағып жатқан су ғана, күн нұрына шағылысып, анда-санда жалт-жұлт ете қалады. Етектегі күнгейлердің әр жерінде жайылған қора-қора қой ағараңдап көзге зорға шалынады.

Көк жүзінде тастай суық ауаны жұтқан кезде бүкіл ішек-қарынға көк сүнгіні жүгірткендей тұла бойды түршіктіріп, дүр сілкіктіріп жіберетін де жайы бар. Алайда, бұл тау қыраны — бүркіттерге балапан шақтан үйреншікті, таныс жағдай. Ол суық ауа жұтқанына киналмайды, қайта одан бойы сергіп, жігерлене түседі. Тынысы да кеңейіп, құшырлана самғайды.

Мұзбалақтың топшысына, қос қанаттың ұшына, балақ жүн, бауырындағы қауырсынға ақ кірпік қырау тұрған. Ол бір жерге келгенде жан-жағына қарап еді, жолдасы Ақиық одан да биіктеп кеткен екен. Қаруды, қайқы қанатын анда-санда бір қағып, шалқар көкте қалықтап, ентелей заулап барады.

Мұзбалақ өрлей ұшып Ақиыққа жақын келді. Онымен қатарласа берді де:

— Серуендеп біраз жүрдік. Осымыз да жетер, енді төмендеп, жерге қарай жақындадық, — деп бір-екі саңқ етті.

Ақиық оған жауап ұн қатып, қанатын қағып-қағып жіберді. Бір сәттен соң бұрылып, арт жағына қарап еді, Мұзбалақ қанатын қомдап алып, жерге қарай құлдилап тартқан екен. Ол лезде-ақ лақтырған тастай зулаған күйі шоқының бауырындағы шошақ тасқа барып қонды. Өзінің қайда екенін білдіргісі келгендей қанатын жайып, жиып тағы да дыбыс берді.

Арада бірер минут өтті ме, өтпеді ме, Мұзбалақтың құлағына гуіл келді. Ақиықтың өзі екен, тіке төмен сорғалапты. Кірпік қағым уақытта серігінің жанынан зу етіп өте шықты. Екпінінен соққан жел Мұзбалақтың қанаты мен құйрығын, балақ жүнін дудыратты. Ол бұрыла қарап еді, Ақиық қайқаң етіп аспанға қайта өрлепті.

Ұябасар мойнын созып:

— Бері жақын келіп қон, — деді оған шаңқ етіп.

Ақиық көп ұзамай кейін қарай бұрылды да, қалқып келіп, жанына жақын қонды. Ақиық — шәулісі, ата бүркіт, ал Мұзбалақ — ұябасар мекиені. Екеуі бір-бірімен биыл қыста табысқан. Енді, міне, бірігіп ұя салуды ойлап жүрген жайы бар.

— Қыстың соңғы айының да бітуіне аз қалды. Күн ұзара бастады. Күнгейлердің қары да еріп жатыр. Аяздың беті қайтып, арқамызды күн қыздырды. Біраздан соң бар әлем, жан-жануар көктемді қарсы алады. Жылы жаққа кеткен құстар келеді. Байқап жүрген шығарсың, тау қыстаған малшылар да малдарын төлдетуге қам жасап жүр. Жадыраған көктем күні бар әлемге шаттық, бақыт әкелді. Бар жануар, аң мен құс қуанышқа кенелер, Ақиық! — деп, Мұзбалақ байсалды кейіппен сөйледі.

— Айтқаныңның бәрі дұрыс, Мұзбалақ, — деп Ақиық басын изеп, жолдасына қарады. — Онда неден бастаймыз?

— Ең алдымен тездетіп ұя жасап, жұмыртқа салуымыз

керек қой. Оны басып, балапан шығарамыз,— деп Мұзбалак, ана бүркіт емес пе, қанатын қомдап отырып, көкейіне түйгенін серігіне түсіндірді.

— Ал, жарайды, солай болсын. Ол үшін не істейміз?

— Тауды аралап, ұя салар жер іздейміз.

— Иә, мұның табылған ақыл екен,— деп, Ақиық басын аздап шұлғыды.— Онда дұрыс, сөйтеік. Айтқаныңның барлығын орындауға мен дайынмын, Мұзбалак.

Келісім осы болды да, екі қыран сәл тыныстап алған соң қайта ұшып, аспанға тік өрледі. Биік шоқы, құздарлардың бауырларын жанай ұшып, әр жартасқа көз жібереді. Терең шатқал, тік қияның әр бұрылыс, жақпарын, не шынырау құздарларын бағдарлап, жіті қарап келеді.

— Бізге биік жартастың бүркітқабак¹ жері керек. Ондай жерге жауын-шашын тимейді және оның асты тегіс, үй орындай кең болсын. Оған қоса ұя салар ол орынның астынан да, үстінен де аңшы атаулы келе алмағаны жөн. Әйтпесе олар ұядағы балапанды алып кетеді,— деп ескертті Мұзбалак.— Біздің салған ұямызға ұшқан құстан басқа ешкім жетуге тиіс емес. Көк патшасы өзіміз. Әйткенмен жер-өлемнің кожасы да, оны билеп басқаратын иесі де адам ғой. Дүниеде бар жануар, аң да, құс та екі аяқты адамға қарсы келіп көрген емес. Сондықтан да біз де одан сақтанып, онымен соқтықпай, сақ жүруге тиіспіз. Адамдардан басқа бізге ешкім тиіспейді.

Ақиық басын изеді.

Ойға қалғандай, біраз үнсіз отырды. Сосын барып Мұзбалакқа сұраулы кейіппен қарады.

— Шын айтамын, Ақиық! Өмірден көргенім бар, тіршілікте көкейге түйгенім бар, содан сабақ етіп отырмын. Оның үстіне, бұрынғы үлкен қырандардың тәжірибесін ескердім. Әйтпесе мен ерекше, әулие құс емеспін ғой,— деді ол қабағын шытқан күйі байыппен.

— Орынды сөз, Мұзбалак! Саятшылар қырандардың балапанын алуға әуес екенін мен де талай естігем. Қыран құстың, әсіресе бүркіттің балапанын алуға әркімнің-ақ құмарлығы барлығын білем. Сондықтан да байқап қарап, сақтанбаса болмайды,— деп қоштады Ақиық қатар ұшып келе жатқан серігіне.

Жарыса ұшқан екі қыран талай жерді аралап, түс кезінде бір күнгеіден ұя салар орын тапты. Жауын-шашын

¹ Бүркітқабак — құлама биік жартастың тік қабақты, ұшына жері.

тимейтін, тікелейген қабақ екен. Дәл астында кішкене тектұры¹ бар. Басқа жағы табан тірер жері жоқ — тік құлама.

— Дәл осы жер ыңғайлы орын болар. Қарап көрші, меніңше, осы арадан дұрысы жоқ. Ұя салар жерін айтам, үй орнындай болмағанмен, таршылық жасай қоймас. Ал өзіміз ұшып-қонып жүргенде анау шеткі шоқы тасқа дамылдап отырамыз, — деді Ақиық жанына жақын келген Мұзбалаққа.

Ұябасар бірден жауап бермеді. Ойланғандай әлгі жерді шоли қарады. Әрі-бері ұшып өтіп байқады. Бір сәттен соң жаңағы шошақ тасқа барып қонды. Басын шайқап, әрірекке барып қонған Ақиықты шақырды.

— Сенің сөзің теріс емес, басқа орын табылмаса, бұл араны мекендеуге болады. Дегенмен мұның екі ыңғайсыз жағы бар, — деп тоқтады Мұзбалақ.

— Қандай жағы, мысалы?

— Біріншіден, биыл жаздың құрғақ болатын түрі бар, — деді ойланған ұябасар жан-жағына қарап қойып.

— Оны қалай, қайдан білдің, Мұзбалақ?

— Әнеугүні төмен, өзен аңғарына түскен кезде байқадым. Өзендер мен бұлақтардың суы азайып кетіпті. Күнгей беттің қары қазір еріп жатыр, бірақ суы жерге сіңіп, жылжыр емес. Қар суының бір жылғаға екіншісі қосылып, бұлақ болып сарқырайтын кезі ғой осы уақыт. Бірақ биыл олай емес көрінді.

— Сонда қалай?

— Жер құрғақ. Өткен жаздың ортасынан былай қарай Алатау өңірінде жаңбыр жөнді жаумады. Биыл қар да аз түсіпті.

— Рас айтып отырсың. Бұл жағдайды мен де аңғарып жүр едім, — деді Ақиық серігінің айналаға зер сала қарайтуғын қасиетін білгендіктен.

— Дәл осындай жағдайда, көктем мен жаз күндері жаңбырдың мол жаууы өте сирек құбылыс. Сондықтан да асықпайық, Ақиық, ұямызды теріскейге салғанымыз жөн болады, — деді өзінің ішкі ойын білдіріп.

— Сонда тағы жаңа орын іздейміз бе?

Мұзбалақ басын изеді, сосын сөзін одан әрі жалғады.

— Неге десен... Жаздың ыстық күндерінде теріскейдегі

¹ Тектұр — биік жартастың кішкене тегістеу жері. Бұл арада ұя салуға болатын орынды айтып отыр.

жартасқа салған ұя көбіне салқын болып, балапан шөлдемейді. Терең шатқалдан өрге қарай соғатын самалға төсін тосып, отыра береді. Оны бір деп қой. Екіншіден, бұл жартастың ұя салар тектұры өте-өте тар екен, — деп түсіндірді.

Ақиық әлгі жерді қимағандай азырақ үнсіз отырып қалып еді.

— Сен неге үндемейсің? Тағы да іздеп көрейік. Не көп, жер көп, жартас көп. Тау-тастан мүмкін бұдан да бір ыңғайлы орын тауып алармыз. Біз, бүркіттер, біреу қуып бездірмесе, ұя салған жерімізді өмір бойы мекендейміз. Сондықтан да күтмекеннің жанға жайлы, жылма-жыл балапан өсіруге қолайлы болғаны абзал, — деді оған.

— Расында, солай екен, Мұзбалақ. Ақылмен ойластырып шешкен істе кемшілік аз болады деуші еді ғой үлкендер. Әлі де кеш емес онда, көне, ұя салар жана орын іздейік, — деді Ақиық жолдасына.

— Кеттік онда ілгері!

Сонымен екеуі тағы аспанға көтерілді. Алатаудың небір тіп-тік қияларын, шыңырау шатқалдарын, құзар жартастарын талмай ұшып қарап өтті.

Екеуі сол бетімен көп жерді аралады. Күн түстіктен ауып қалған. Бір мезгілде оң жағына басын бұрған Ақиық:

— Мына жаққа соға кетсек қайтеді? — деп саңқ етті серігіне үн қатып. — Өзі бір тар шатқал екен. Ағып жатқан бұлағы бар көрінеді. Теріскейдегі жартасқа қарашы, өзі сұмдық құзар екен, Мұзбалақ! Жақын барып көрсек, ә?

Ұябасар өткір көзін солай тігіп, зер сала қарап алды. Содан кейін басын шұлғып:

— Мен қалай аңғармағам, шынында. Мынау өзі бір тамаша жер-ау, сірә! Тауы биік, жартасы да ғаламат көрінеді. Онда көрсек көрелік, тарт солай! — деп келісіп, әлгі жаққа бет бұрды.

Бұл көрінген Қарақыстақ аңғарының бір кішкене айырығы Мұздысай бұлағы еді. Олар заңғар жартасты, терең шатқал шыңырауды айнала ұшып өтіп, біраз уақыт шарлап жүрді. Барлап, байқап қарады. Тар шатқалдың теріскейін тұтас алған құзар жартас, расында, ғажап екен. Ұя салар жер де содан табылды, Шың басы көкпен астасқан, одан әрі бұлт ішінде сарайған қарлы мұзарт шоқылар андасанда бір көрініп қалады. Ақиық басын қисайта қарап еді, таудың биік шоқтығына көзі зорға жетті.

Екі бүркіт қайта кейін бұрылып, ұя салар жерге келді.

Төбесі бүркітқабақты екен, кеңдігі киіз үйдің орнындай бар. Қара ала жолағы бар бүркітқабақ әлгі тас, алыстан ықшам ғана көрінген. Бірақ жақындағанда ол кішкене болмады. Құрық бойы биік екен, дәл төбеден төніп тұр. Жанбыр қатты жауса да, ұя салатын орынға төбесінен бұршақ төпеп ұрса да, тиетұғын түрі жоқ. Ал астыңғы жағы болса, салаланып, төменге тік құлдилап түсіп жатыр. Зәулім жартас жақпары қысылшаң сай табанына бір-ақ жетіп тоқтаған. Тар шатқалда жалғыз аяқ жол бар екен, сорабы сонадайдан байқалады. Бұлақ суы қайнасып, бұжыр-бұжыр мұзға айналып, еңіске құлап жатыр. Әсіресе бір бұйрат мұз аппақ болып, өркештеніп көрінеді. Мұзды-сайдың екі жақ беткейіне ну қарағай, түп-түп шетен ағашы, қалың бұта өсіпті.

— Тамаша жер, байқаймысың? Маған қатты ұнап тұр. Оң жақтағы ана қыр тас, сол жақтағы мына бір түп арша балапанды көктемдегі суық желден қорғайды. Ұямызды сол екі араға саламыз!— деп, Мұзбалақ қуанғаннан көзі жайнап, күлім қакты.

— Бұл орынның тағы бір қасиетін айтайын ба, Мұзбалақ,— деді Ақиық жан-жағына көз сала қарап қойып.

— Айт, айт!— деді Мұзбалақ.

— Өзі биік тау басында, әдейі іздеп, келген біреу болмаса, көрінгеннің көзіне оңай түсе бермейді. Оған қоса жазда ертеңнен үлкен сәске болғанша, сосын кешкі мезгілде бұл жерге күн сәулесі жақсы түсіп тұрады екен, байқауымша,— деп, Ақиық саңқ-саңқ етіп, қос қанатын қағып-қағып жіберді.

Ұябасар мұны ойына алмапты, ол да қатты қуанды. Содан кейін айналасына көз жүгіртті.

— Шындығында, мынау өзі сәті түскен жұмыс болды,— деді орнынан қалбалақтай қозғалып.

Екі қыран қанаттарын қағыстыра еркелеп, бір-біріне күлімдесе қарады.

Сонымен күндер жылжып өте берді. Биік таулар болмаса, төменгі сай-саланың, күнгеЙлердің қары кетіп қалғалы да біраз уақыт өткен еді. Өзендегі қалың мұз да сөгіліп, ойылып түсе бастаған. Ақпан бітіп, наурыздың да туганы жаңа. Осындай бір қарбалас күндерде екі бүркіт жан-жақтан бұтақ тасып, әлгі өздері белгілеген жартасқа ұя салды. Қарсы беттен қарағанда бір түп жусан түбіндегі бозторғайдың ұясына ұқсаған бүркіт ұясы шетен мен қарағай, тобылғы мен ұшқат, ыргай сықылды бұталардан

өріліп жасалған-ды. Бір қызығы, бұндай ұя үстіне адам шығып, жүрсе де былқ етпейді.

— Міне, көктем басталды. Ұямыз да дайын болды, Ақиық! Үлкен, кексе бүркіттер, ұялары бұрыннан дайын құстар емес пе, жұмыртқасын салып та қойды білем. Біз жаңадан бас қусырдық. Біразырақ кешігіп те қалсақ керек. Балапан өсіретін уақыт келді. Жалғыз ғана біз емес, жан-жануар атаулының бала өсіріп, тәрбиелеу — қасиетті борышы!— деп, Мұзбалақ серігіне салмақпен сөз тастады.

— Рас айттың, бала — өмірдің жалғасы! Оны өсіріп, тәрбиелеу — бәріміздің міндетіміз. Бұл дүниеде, меніңше, одан асқан борыш жоқ!— деп, шәулі де көкейіне түйіп жүрген ойын айтты.

Сөйтіп, көп ұзамай-ақ бір жұмыртқа дүниеге келген еді.

СУЫҚТА ҚАЛҒАН ЖҰМЫРТҚА

Бірде Ақиық ұяға жайырақ ұшып келген еді. Міне, қызық! Мұзбалақ орнында жоқ. Ата бүркіт қатты қорқып, жан-жағына қарады.

Күнделікті тірлікте неше түрлі жағдайдың кез болып жататынын ол өмірден талай көріп жүр. «Кім біледі!.. Кезіндінің кезінен сақтасын де!..»— деді Ақиық ойлана.

Ол бір сәт ұяның шет жағында абдырап тұрып қалды. Сосын селт етіп, басын көтерді.

«Сонда ол қайда кетті?— деп таңырқап, қорбаңдай басып келді де, ұядағы жатқан жалғыз жұмыртқаны тұмсығымен тартып алып, бауырына жасырды.— Тү-у, қарашы, әбден жаурап қалыпты» Қиналмай қайтсін. Көктем жаңа басталды. Күнгейлердің қары кетіп, күн едәуір жылынды. Әйткенмен теріскейде қардың шеті әлі жөнді ойылған жоқ. Көктемнің алтын күні күнес беттерге мейірлене нұрын құйса, теріскейде ызғырық жел сай-саланы қуалап, тау басына тынбастан өрлей соғып тұрады. Жылдың жылы мезгілі басталғанмен, қар мен мұздың ызғары әлі басым. Кейбір кезде өңменіңнен өтіп кете жаздайды. Оған қоса күн райы бұзылса, тау басына бұлт қонақтап, бұрқақтап қар жауады. Алай-түлей боран соғып, берекенді қашыратын уақыт әлі кеткен жоқ.

Міне, басқа бүркіттердей Ақиық пен Мұзбалақ жұмыртқасын басып жатқан сол күндер де осындай бір қысылшан шақ болатын.

Ақиықтың бауырындағы жұмыртқа біраздан соң жылынып сала берді. Анда-санда басын төмен тұқыртып, бір тұмсығы сүйір келген көкшіл шұбар жұмыртқаға қызыға көз тастайды. Ол былайша жай жұмыртқа болғанмен, қос қыранның өзегін жарып шыққан перзенттері емес пе, өте ыстық көрінеді.

— Шіркін, мына жұмыртқадан қандай қыран шығар екен!— деп Ақиық канатының ұшымен жұмыртқаны сипады.

Осы шақта Мұзбалақ та сырттан ұшып келген еді.

— Оу, Мұзбалақ, қайда жүрсің?— деп, Ақиық серігіне қабақ шыта бұрылды.

— Төмен түсіп, Мұздысайдың бұлағынан су іштім. Әрі-бері біраз ұшып, канатымды жазып қайттым.

— Мен келген соң барсаң да болмас па еді. Күн салқын ғой, жұмыртқамыз үсіп қалса, қайтесің!— деп Ақиық мойын жүнін дүрдитіп, оған қырын қарады.

— Неге үсиді? Үсімейді ол. Ақиық, бекер жылытқансың.

Мұзбалақтың мына сөзін түсінбеген Ақиықтың қабағы түйіліп, жан-жағына қарады. Бірақ оны ұябасар елемеген кейінде. Жарқын жүзді қалыппен серігіне бұрылды.

— Сабыр сақта, Ақиық. Ашу деген кейде орынсыз тасып кетсе, оны ақылға жеңгізіп, ұстар болар. Ашу лақ етсе, оны иесі тоқтатпаса, қаймағы бұзылмаған тыныш өмір бостан-босқа астан-кестен болуы, тіптен оңай, сәл сабыр ет, саған бар жағдайды түсіндіріп берейін,— деді ол байсалды түрмен.— Мен оны күніне аз-аздан ашық тастап қоямын. Әлбетте, оның да себебі бар. Одан да сен жұмыртқаны сол орнында қалдырып, шетке шық. Салқында біраз жатсын.

Әлі ештеңеге түсінбеген Ақиық жұмыртқаның үстінен былай шықты. Қабағы ашылмаған. Екі иығын қомдады. Содан кейін Мұзбалаққа ала көздей қарап алып.

— Бұл ісіне жол болсын!— деді ашуын ішке іркіп.

Ұябасар Ақиықтың арқасынан қақты да:

— Түсінбесең, бостан-босқа қобалжыма. Қазір үнсіз жатқан жай жұмыртқа ол. Ертең бұдан балапан өсіп шығады. Балапан — біздің баламыз. Мен, ендеше, баламызға қастық ойлап жүр деп пе ең! Қайта ол үшін жанымды құрбандыққа шаламын!— деп кідірді Мұзбалақ.

Ақиық бір қанатын сермеп тастап:

— Иә, иә!.. Жанынның ашығаны сол екен ғой!— деді ренжіп.

Мұзбалақ кең болатын. Жөнсіз ашу шақырып, жолдасымен тайталаса кететін мазасыз құс емес еді. Қызара езу тартты да:

— Сен алдымен мені тыңда, Ақиық! Мен өзіңе, тағы айтамын, жай-жаспарды түсіндіріп берейін деп отырсам, бір езулеп болмайсың!— деді қоңыр дауыспен. — Екеуміз де жас құспыз. Дегенмен жас кезімде ата-баба дәстүрін әке мен шешеден, басқа үлкен бүркіттерден көріп едім. Естіп, бойға сіңіріп ем. Солардың жақсы істерін ілгері жалғастырып, жұмыртқаны аз да болса салқынға үйретіп жүрген жайым бар. Бұдан былай ол кей шақта салқында қалып қойса да үсімейді. «Баланы жастан» демей ме, жұмыртқамыз өте жас. Дегенмен ол шынығудың алғашқы бір сатысын өткізді. Жас кезінен шынықпаса, шындалмаса, ол кейін үлкейгенде алғыр қыран бола ала ма! Иә, Ақиық, осы жағын бір ойлаған жөн шығар,— деп, сабырмен тіл қатты.

Шәулі бүркіт сөзге тоқтап, одан әрі үндемеді. Төмен қарап, ойға батты. Мына жайды көңілінде таразылап, іштей болжады. Шындығында, Мұзбалақтың сөзі орынды сияқты. Тау қыраны бүркіт болсын, басқа болсын, өмірге келгеннен соң, шыныққаны, шымыр болып, шындалып өскені азбал. Бұл — өмірдің, тіршіліктің талабы. Шынықпаған әлжуаз жан, расында, кімге керек?!

Міне, Мұзбалақ та осындай бір оймен қыран құстар әулетінің дәстүрін қолға алып, жалғастырып жүрген еді. Ал Ақиық алғашында ағат сөйлеп, асығыстық жасағанын қазір ғана түсінгендей ұялып, біраз үнсіз отырды.

— Немене, сен өкпелеп отырғаннан саумысың? — деп, Мұзбалақ оған күле тіл қатты.

— Жоқ мен неге өкпелеймін. Қайта сені өкпелете жаздаппын. Кешір мені! — деді Ақиық.

— Оқасы жоқ, қысылма, сенікі де жанашырлық көңілден шыққан сөз ғой. Енді былай, Ақиық! Мен тапжылмай ұяда жұмыртқаны басып, шайқап балапан шығаруым керек,— деді Мұзбалақ.

НАЙЗАТҰЯҚ

Арада бір жарым ай уақыт өткен. Түс ауған шақ болатын. Ақиық күз жартасты бауырлай ұшып келді де, ұяға қонды. Аяғына бүре ұстап жем әкепті. Әлгі жемді көргенде ұябасар қуанып, бір-екі рет саңқ етті. Орнынан түрегеліп, қанатын жая керіліп, жемге қарай ұмтылды.

— Балапаным шығуға аз күн қалды. Қасына таман жақындап, құлағыңды тосып көрші. Қабыршағын тұмсығымен жиі-жиі ұрады!— деген еді Мұзбалақ қобалжыған үнмен.

Мына сөзді естігенде Ақиық жадырап, жұмыртқаға жақын келді. Үңіліп қарап тұрған, сол бір сәтте жұмыртқа қозғалғандай болды.

— Міне, қызық, Мұзбалақ. Мынау, шын қималдады!— деп, Ақиық серігіне таңырқаған кейіппен жүзін бүрды.

— Иә, Ақиық, жаңа да ол бір-екі рет қозғалған,— деп, Мұзбалақ оны қоштай сөйледі.

Сөйткенше болған жоқ, бір жіңішке, нәзік дауыс естілді. Тұңғыш рет балапан шығарғалы отырған екі бүркіт өздеріне өздері сенбегендей еді. Бастарын үнсіз изесіп, бір-біріне қарасты. Жай-жапсарды түсінбей, аң-таң болған қалыпта. Олар сөйтіп тұрғанда:

— Апа, апа! Есік аш!— деген бір нәзік дауыс естілді.

Қос қыран алғашында таңырқап, дауыстың қайдан шыққанын аңдай алмай қалған-ды. Бірақ ешкім көрінбеді.

— Шын-ақ біреу дауыстады!— деді Ақиық елеңдеп.

— Иә, рас!.. Кім болса да даусы өте жіңішке екен!— деп Мұзбалақ жан-жағына қарады.

Сол мезетте нәзік дауыс тағы естілді. Бұл жолы оның жұмыртқаның тура ішінен шыққанын олар айқын аңғарды. Сосын барып екеуі жұмыртқаға үңілген.

— Балапанның өзі екен, шын сол екен дауыстаған! Иә, иә, соның өзі сөйлеген!— деді Ақиық.

Құлақ тосқан Мұзбалақ көзін әбден жеткізді ме, басын жерден көтерді.

— Сенің сөзің рас екен, Ақиық! Онда есікті ашайын!

Сөйтті де серігіне бір көз тастап, жұмыртқаның бір шетін тұмсығымен тық еткізіп ақырын ойды. Сол-ақ екен, қабыршақтың ішінен кіп-кішкентай, сәл имектеу сары тұмсық көрінді.

— Апа, апа, есік аш!— деді ол тағы.

Балапанның өзі өте кішкентай, даусы да нәзік екен.

— Қазір, міне!.. Сәл сабыр ет!— деп, Мұзбалақ жұмыртқаның қабығын тұмсығымен жайлап екі айырды.

Ақиық карап қалыпты. Мұзбалақтың қимылының өзі қандай епті еді! Шіркін, ана қамқорлығы-ай десеңші!..

Міне, сөйтіп, сары тұмсық, сәл сарғыштау ақ үрпек бір балапан дүниеге келген еді. Жұмыртқадан шыққан бетте ауа жұтып, басын екі-үш шайқады. Аузын ашып, тамақ сұрап қояды. Оны дереу бауырына тартып алған Мұзбалақ мойнын төмен иіп аузын ашып еді, жаңа ғана жеген астан бір түйірі бөтекеден түсе қалды. Оны дереу тұмсығымен қысып алып, балапанға асатты. Тіршіліктің заңы сол ғой, дүниеге жаңа келген тіп-титімдей нәресте жан-жағына қарар емес. Тамақ жеуді «біледі» екен, енесінің бергенін қылқ еткізіп жұтады да, тағы аузын ашады.

Қос қанатын салбыратып, қодырайып отырған шәулі қыран мақтанды ма, Мұзбалаққа көз тастап:

— Алып қыран болады!— деді орнынан қозғалақтап. — Бірақ өткір тырнағы жоқ, тұмсығы да кіп-кішкентай, нәзік екен. Осы жағы болмаса!..— деп кідіріп қалды.

Мұзбалақ езу тартты да:

— Сен, Ақиық, әлі күнге жас бүркітше сөйлейсің, — деді оған бұрылып.

— Жоқ!.. Дегенмен...

— Бұл өте жас балапан, жұмыртқадан шыққаны жаңа ғана. Біз де бірден қазіргі дәрежеге жетіп пе едік. Бұл әлі тіп-титімдей. Күн санап өсіп, бір уақытта үлкен болып шығады. Сонда оған найзадай өткір тұяқ, мықты имек тұмсық пайда болады. Көк жүзінде қанша ұшып, самғаса да талмайтын қанат, құйрық бітеді, қауырсыны қатайып, оя мықты құс болады. Топшысы мен буындары бекиді, — деп Мұзбалақ қиялға беріліп, екі көзін сығырайтып, басын аздап қисайтты да, зенгір көкке карап қойды. — Осы тауды мекен еткен арқар мен құлжаны, тауешкі мен таутекені өзің талай көріп жүрсің. Арқарлардың қозылары, тауешкінің лақтары туғанда кіп-кішкентай болады. Тастан тасқа секіріп, ойнақ салып жүреді. Сол кішкентай аңдарда мүйіз барын көрдің бе? Әлбетте, жоқ, Ақиық! Кебе тартып, үлкейгенде біртіндеп өсіп шығады. Өсе келе мүйіздері қарағайдай болады. Біздің мына балапан да, ойлап тұрсаң, тура сондай. Өйткені ол қазір титтей нәресте ғой. Ал үлкейіп, есейгенде өз қаруы өзінде болатыны ақиқат, — деді Мұзбалақ.

Ақиық жаңа ұққандай. Шындығында, Мұзбалақ маңайы-

ның бәріне жай көз салып, қарап қана қоймайды. Байқап, зерттеп, бағдарлап, көкейіне түйіп алып жүреді екен. Ата бүркіт өзінің аңқаулығын жаңа аңғарып отырғандай. Әсіресе соңғы кезде көп нәрсенің мәнін ұғып, түсінгендей болып жүр.

Ол жүзін төмен салып, ойға кетіп, бір сәт үнсіз қалған еді. Мұзбалақ оны тұртті де:

— Иә, тағы не бар?— деді жымыып.

— Маған бір ой келіп тұр,— деді Ақиық сабырмен.

— Ал, айта ғой ойыңды.

— Мұзбалақ, мұның атын қалай қойсақ екен, ә?— деді Ақиық біреу бір нәрсесін тартып алып кететіндей жан-жағына алаңдап.

— Асықпайық, Ақиық. Әлі жас қой, есейсін.

Мұзбалақтың айтқаны қабылданып, екеуі де ойлы жүрген. Бір күні түсте Ақиық ұяға көңілді оралды. Серігіне жақын қонып:

— Бұның атын Найзатұяқ қоялық!— деді алқына демін алып.— Тұяқтары найзадай, алып, алғыр қыран болсын!

Оның мына ұсынысы Мұзбалаққа қатты ұнады.

— Тауып айттың, Ақиық, мұның аты Найзатұяқ болсын онда. Қайтпас қайсар тау қыраны бөлып өссін!— деп қоштады ол.

— Бұл әзірше кішкентай, алайда біз ата-баба дәстүрін одан әрі жалғастырып, Найзатұяқты алғырлыққа баулимыз,— деді Ақиық қос қанатын қомдай түсіп, желпініп.

Ол қорбаңдай қозғалып, кіп-кішкентай Найзатұяқ сынды бала қыранға тағы да бір қарайын деп еңкейген-ді. Бірақ оның бұл мезетте енесінің жып-жылы бауырында рахаттанып ұйқылы-ояу жатқаны есіне кілт түсті де, ол еріксіз аялдады.

— Жарайды онда, Найзатұяқ, дем ала ғой, балапанымы!— деп, Ақиық ұяның шет жағына шықты да, тынығуға кірісті.

ЖАРТАСТАН ТҮСКЕН ЖҮН-ЖҮРҚА

Төлек пен Қанат Мұздысайды өрлей тартып келеді. Шатқал іші барған сайын тарылып, қысаңға айналды.

Күн кешегіден бүгін жылы секілді. Жалғыз аяқ сокпақтың жағасында жатқан ала шұбар қар жіпсіп ери бастапты. Кеуіп кеткен күнес беттер болмаса, жібіп жатқан жердің асты тоң екен. Байқаңқырап жүрмесең, тайып кетіп, тасқа соғылуың, тіпті, терең шатқалға сырғанап та жөнелуің әжеп емес. Әйткенмен екеуі елгезек жас емес пе, барған сайын өрге қарай тырмысып, әлі жүріп келеді.

Бір мезгілде Қанат тоқтап:

— Төлек аға, ана жаққа карашы!— деді бұлақ ағып жатқан қысанды көрсетіп.

Төлек оның сөзін жөнді түсінбей:

— Ол не, Қанат?

— Ана жерде сарқырама бар екен. Мұзы қандай бір түрлі!..

Төлек солай қайтадан көз тастады. Оның аң-таң болғанындай бар еді. Туырлықтай бір үлкен мұз серек тастың басына жарбия барып ілінген. Құлап аққан бұлақ суы әлгіні төрт жағынан түгел кеулеп, ұсқынын әбден алыпты. Анадайдан қарағанда тас басына шығып алған әруейге¹ ұқсайды.

— Мен алғаш қорқып қалдым. Сосын оның мұз екенін біліп, дереу саған көрсеттім,— деді Қанат басын шайқап.

— Шынында, оның сүрепетін көргенде менің де арқам шымырлап, тұла бойым дір етті,— деді Төлек мырс етіп.— Мына қарды еріткен, жаңағы көкше мұзды тас басына іліп қойған көктем лебі емес пе! Әне, қыстай бұлақ суын құрсауға алып, жіберместей сіресіп жатқан мұз да ақыры жеңіліпті. Сол қыруар мұз бен қардың қалдығы серек тастың басына қашып шығып, зәре-құты қалмаған. Тас басынан мықтап ұстап, айрылмаймын, бой бермеймін десе де, уақыт оның еркіне жібере ме!

Екеуі әлгі мұзға жақын келді. Қанат оны бірнеше рет суретке де түсірді.

— Тездет, күн де кешкіріп бара жатыр,— деп ескертті Төлек оған.

Олар тағы ілгері аяңдады.

Төлек биыл тоғызыншы класты тамамлайды, Қанат

¹ Әруей — құбыжық деген мағынада.

болса алтыншыны бітірмек. Екеуі ағайынды кісінің баласы. Кеше олар осы таудағы көктеуде отырған аталары Аманкұлдың үйіне келген. Тауды аралап, жер көруге әбден құмар. Атасына көмектесіп, қолғабыс та тигізеді.

Жатар алдында екі бала Мұздысайдағы бүркіт ұя салған жерді, әсіресе ұядағы балапанды көріп қайтпаққа бекінген. Содан келе жатқандары осы еді. Бір кішкене қожыр тасты тепсең жерге тоқтады. Қанат басын көтеріп, күз жартасқа қарады да:

— Осы жерден ұя жақсы көрінгенмен, балапанның бар-жоғы білінбейді,— деп, Төлекке дүрбісін берді.— Қарашы, ұяның шет жағында бүркіт отыр.

— Онда анау ұяға қарсы беттегі үйдей тасқа шыққанымыз жөн болар.

— Дұрыс, Төлек, сөйтеік.

Осыған келіскен екеуі оң жақтағы күнгеіге өрлей тартып, ол араға алдымен Қанат жетті. Жаңағы үлкен тастың жанында аялдап, ұя жаққа қараған ол:

— Айтқанымыз дәл болды,— деді жымып.

Төлек оған басын изеп, басқа ештеңе деместен алқына басып Қанаттың жанына келіп тоқтады.

— Осы жерден жартас та, ұя мен балапан да өте жақсы көрініп тұр. Балапаны жалғыз екен, бүркіттің жанында отыр. Ақ үрпек, кіп-кішкентай. Мен оларды суретке түсіремін,— деді Қанат қуана.

Ол фотоаппаратын бүркіттің ұясына дәлдеп алып, екі-үш рет шыртылдатты. Содан кейін сәл кідіріп:

— Ой, анау не!.. Жартастың басынан бір нәрсе құлап келеді!— деді даусы жарықшақтана естіліп.

Әлгіні Төлек те байқапты. Екеуі үнсіз қарап қалысты. Бір нәрсе, расында, биік жартас басынан төмен құлап келді де, жерге түсті.

Төлек пен Қанат әлі аң-таң.

— Бұл не сонда жоғарыдан құлаған?— деді Қанат мазасыздау кейіппен.

— Соны мен де білмей тұрмын. Өзі жансыз, жеңіл нәрсе, меніңше. Жанды нәрсе қаншалықты үп етіп қаңбақтай ұшса да, салмағы болу керек қой. Сонау шынның басынан төмен қарай апай-топай домалары сөзсіз еді. Ал, мынау ше?.. Мен білсем, бұл салмағы аз бірдеңе. Көрмеймісің, дыбысы да шықпады және сайдың табанына баяу келіп түсті де, қозғалмастан жатып қалды.

Екеуі сөлай қарап тұрған шақта, сондай бір нәрсе

төмен құлап келеді екен. Жаңағыдай емес, бұл басқашалау көрінді. Алды-артында бірдеңелер ағарандап ұшып жүрген сияқты. Дүрбі салып қарап еді, ажырата алмады.

— Бұл не екенін білмеймін. Ал қалықтап, бұрқырап ұшқандар құс мамығы тәрізді, — деген болжам айтты Төлек.

— Әне, ол да жерге түсті.

— Жүр, Қанат не де болса, жақын барып көрелік, — деп, Төлек жаңа өздері келген ізбен сайға қарай жүрді.

Тік жартас төбеннен төне түседі. Жартас пен бұлақтың екі арасы таяқ тастам жер ғана. Бұлақ суы соған тақап ағып жатыр.

Төлек алға жүріп барып, арт жағына қарап еді, Қанат жолдан әлі шықпай тұр екен.

— Жүрмейсің бе, тездеп барып көрелік. Сосын үйге қайтамыз, — деді Төлек аялдап.

Қанат басын жерден алмай:

— Төлек аға, не бар сонда. Одан да үйге қайталық. Біз ауылға жеткенше, күн де батып, қараңғы түсіп кетер, — деді үні бәсең шығып.

— Оу, Қанатжан, неге сонша асықтың? Одан да жаңағы не нәрсе екен, жанына барып байқалық. Сен, не, өзің қорыққаннан саумысың? Мен тұрғанда, қорықпа! Ой, батыр-ау, жолың болсын, жігіт адам сөйте ме екен! — деп, ол тісін ақсита күлді.

Қанатта үн жоқ, иығын көтерді.

— Жүр, барамыз! — деді Төлек тағы да.

Қанат енді жолдан шығып, амалсыздан солай қарай бет бұрды. Екеуі де үнсіз жүріп келеді. Бұлақтан аттап өтті де, әлгі жерге сылбыр басып келді.

Міне, ғажап! Сонау құзар жартастан құлап түскен неше түрлі құстың ұйысқан жүн-жұрқасы. Екеуі таяқпен шұқылап көріп жатыр.

— Сонда бұны жоғарыдан кім тастады?! — деді Қанат таңырқап.

Төлек те аң-таң. Екеуі сол арадан жартастың ұшар басына қайта-қайта қарасты. Олар сөйтіп тұрғанда тысырлаған дыбыс естілді. Бұлақтың арғы жағында екі түп қарақат өсіп тұрған. Дәл сол жерде Майтабан жүр. Әрі-бері жүгіріп, айналадан із шалады. Әне, Аманкүл ата да жолдан бері бұрылыпты, қолында шетен таяғы. Аяғында ұсталарға соққызған темір тақа, басқан сайын тасқа тиіп, тағалы аттың жүргеніндей тасыр-тұсыр етеді. Бұл тақасын ол

қыс бойы тастамайды. Аяғына байлап алса болғаны, небір қия беттерден таймай жүре береді. Дейтұрғанмен, байқап қимылдауды қарт есінен шығармайды.

— Оу, алтындар, бұнда не істеп жүрсіндер?— деді Аманқұл бұлақтың арғы жағынан.

— Мына жерде бір қызық бар, бері өтіп келіңізші?!— деп Төлек атасын жанына шақырды.

Шопан ата судан өтіп, олардың қастарына жақын келіп тоқтады. Ана екеуі жөндерін айтып еді, алғашында Аманқұл да қайран қалып, тау басына қараған.

— Е-е, мен білдім бұны кімнің тастағанын,— деді сосын жоғарыға көз салып.— Бұл бүркіттің ісі екен. Иә, солар. Ақиық пен Мұзбалақтың ұясынан түскен ғой, қарандаршы анықтап. Тура солай, Төлек, Қанат,— деді ол сенімді түрде.

— Оны қайдан білдіңіз?

Көпті көрген Аманқұл қарт Қанат пенен Төлекке қыран туралы түсіндіріп, айтып берді.

— Бүркіттің балапаны шыққалы қырық күндей уақыт болды, балалар. Ол қазір кәдімгідей өсіп қалған болу керек. Демек, оның балапаны темір канат тартқан екен.

— Ата, оны қалай біліп тұрсыз?— деді Қанат оның сөзін бөліп.

— Сабыр ет, құлыншағым, оны да айтып берейін.

— Иә, айта беріңіз,— деді Төлек ойын бөлме дегендей Қанатқа қолын кес-кестеп.

Аманқұл әңгімесін әрі қарай сабақтады.

— Шиқурайдың түбіне не бетеге, көденің қалқасына ұя салған торғайды талай көріп жүрсіндер.

— Иә, ата, талай көрдік. Қыр торғайы ұясын қурап қалған майда шөптен дөңгеленіп, шебер орап жасайды. Әлгіге келіп қарасаң, бірер күнде-ақ кіп-кішкентай жұмыртқалар жатады. Ойнап жүріп талай көргем.

— Басқа құстар да ұясын өз әлінше өдемілеп жасайды,— деді Аманқұл.— Төлекжан, дұрыс байқапсың. Ал бүркіттің ұясы да сол іспеттес, балалар. Алайда ол бозторғайдың ұясындай титтей емес, өте үлкен болады. Неше түрлі бұта мен бұтақтан өріп, тоқып жасағанын өз көзіммен талай көрдім. Ұясының табанына бұтақ төсеп тастайды. Талай байқап, бағдарлап көріп жүрміз, қырандар жұмыртқасын салар кезде ұясына жүн-жұрқа, қиқым-сиқым, шөп-шаламда әкеліп төсейді екен. Онысы ұя іші жұмсақ, жылы болсын дегені. Неге десен, бүркіттің балапаны

шыккан уақыт көктемнің салқын, тілгі, суық кезі ғой. Әсіресе тау басында суық жел тынбай соғып тұрады. Дененді қарып өтер аяз қандай! Бұтақтан тоқып жасаған ұя іші ондай кезде кәдімгідей жылы болып тұрады.

— Ол қайдан жылы болсын. Бұтақтардың арасынан ызылдап соғып тұратын сүп-суық жел өнменінен өтпей ме?— деді Төлек атасының сөзін қоштап.

— Дұрыс, айттың, Төлекжан! Міне, олар балапанын сол суықтан қорғау үшін ұясына мыналарды әкеліп төсемей ме.

Оның сөзін Қанат бөлді. Ол жартастың бас жағына қарап тұрып:

— Әне, тағы бір нәрсе жоғарыдан бері құлап келеді,— деді дауысы қатты шығып.

Бәрі солай қарады. Ол да жеңіл жүн-жұрқа екен, баяу жылжып төменірек келді де, қуыстар мен жақпарларға шанылып, орта жолда тұрып қалды.

— Екі қыран ұясын тазалап жатыр екен,— деді Аманкүл Төлек пен Қанатқа кезек қарап.— Мына қокыс та сол ұядан түсті. Кәне, жүріңдер, былайырақ барып, қарсы беттен дүрбі салып қарайық. Жоғарырақ шыкпасақ та, ана жерден анық, айқын көрінеді.

Келісім сол болды да, олар өрлеп, күнгей бетке қайта шықты. Бұл жерден де қырандардың ұясы өте жақсы көрініп тұрды. Бүркіттің бірі сонда екен. Сол сәтте енесінің қанатының астынан балапан тұмсығын шығарып қарады да, қайтадан жасырынды. Қарсы беттен бақандай үш адамның дүрбімен таңырқай қарағанын қайдан білсін. Бірер минут өтпей-ақ ол ұяның жиегіне тағы шықты. Қос қанатын кезек созып, қағып-қағып қояды. Қорбандал ары-бері жүрді. Әжептеуір үлкейіп, боз жағал тартып қалыпты.

Төлек солай қарап тұрып:

— Ата, енесі жанында екен, ендеше, бала бүркіт неге тыншып отырмайды? Мазасы жоқ тәрізді, ұя ішіне жата қалмай, одан қайта жиегіне шығады. Ол қалай?— деп сұрады.

Жас қыранның ол әрекет-қимылын шопан ата әлгінде-ақ аңғарған. Және оның неге өйтіп жүргенін іштей болжап, топшылаған.

— Е, балам-ай, енесі бірге болса да, ол әзірге тыптыныш отыруға тиіс емес, мен білсем,— деді Аманкүл, әлгі жақты көрсетіп,— бүгін бүркіт ұясын жұмсақ мамық

атаулыдан тазартқан... Ол, әрине балапанға жайсыз тиіп тұр.

— Ата, ол неге ұясынан жүн-жұрқаны сыртқа алып тастайды? Мамықтың енді қажеті жоқ па?— деді Қанат.

— Айтайын, сабыр сақтаңдар,— деп, Аманқұл сөзін жалғап, ұзын, аппақ сақалын оң қолымен саумалады.— Басқа құстан бүркіттің бір ерекшелігі бар. Ол балапаны есейіп, кара канат тартқанда, мамықты алып тастайды. Құс баласы ішінде бүркіт қана, онда да аса биік тауды мекен ететін ақиықтар, мұзбалақтар тұқымына жататын кейбір алғыр құстар ғана сөйтеді. Ал, төмендеп, тау бөктері-леп жүретін, ұясын да сол маңайға салатын, кішкене сары бүркіттер бүйтіп жатпайды. Ашық дала, орманды жер, шөл, тауларды мекендейтін бүркіттер де өйтпейді. Біздің таудың аласа сілемдерін жайлайтын сары балақ бүркіт сондай. Кішірек тау болған соң ба, олардың тұқымдары, көбіне, әлжуаздау келеді. Түлкі мен қоянды құтқармайды. Ал қасқыр мен елікке тауешкінің лағы сықылданған аңдарды іштерінде алғырлары болмаса, көп ретте ала алмайды,— деп Аманқұл, сөзін әрі жалғастырды.— Балаларым, өткенде де айтқанмын. Қасқыр, елік сықылды ірі аңды алатындар сол ақиық, мұзбалақтар тұқымы.

— Дұрыс, ата,— деп Төлек мұздысайдың күз жартасын көрсетті. Ал мыналар қайсысына жатады?

— Иә, балам, біздің мына мұздысайға ұя салған сол қырандар тұқымына жатады, менің іштей топшылап, байқағаным шын болса,— деді Аманқұл байыппен.— Бұлардан да алғыр, мықты бүркіттер бар. Олардың мына Тянь-Шань, Памирдің, одан арғы Қарақорым, Гималайдың аспанмен тілдескен биік-биік шыңдарын, бұлт оралып, қар мен мұз құрсаулаған жартастарын мекендеп, өмір сүріп жатқанын естиміз. Әлбетте, ол бүркіттер қанша алғыр, қанша мықта болғанмен, тауешкі мен арқарды бірден алып кете алмайды. Бірақ олар жартаста жүрген кезде тұтқиылдан шабуылдап, соғып өтіп, күз-қиядан құлатып кететұғын көрінеді. Содан кейін мерт болған аңды жемей ме?! Мен өзім оны көргем жоқ. Бірақ оны білетіндер солай деп әңгіме айтады,— деді Аманқұл қыза сөйлеп.

Таңырқаған балалар ойлағандай сәл үнсіз кідірген-ді. Сосын Төлек атасына бұрылып:

— Ата, айтпақшы, бүркіттер ұяларына салған жұмсақ

нәрселерді неге алып тастады? Қазір, міне, май айында да тау басында күн салқын ғой. Жас балапан жаурамай ма? Ұя ішінде мамық барда жатқан жері жұмсақ және жылы болар. Оны да алып тастады. Осы жағдай бізге түсініксіз болып тұр, — деп, әңгіме желісін ең алғашқы арнасына қайта бұрып әкелді.

— Түсіндіріп берейін, — деп Аманкүл асықпай әңгімесін сабақтады. — Біріншіден, ұя — олардың үйлері, паналары. Екіншіден, қонақтап отырғанда немесе ұшып жүргенде қандай суық болса да қыран құстар қорықпайды. Өйткені бұл мыңдаған жылдар бойы бейімделген әдеттері және олар балапанды титтейінен дәл осындай өмір жолына үйретеді. Балапанның жас уақытында күн суытып кетсе де қорқыныш жоқ. Ол дереу енесінің бауырына кіреді де, жылы жерде ұйқысын қандырады. Жас бүркіттің қауырсын жүндері де біртіндеп жетіледі. Өзі де күннен күнге тез өседі. Сөйтіп, ол есейгенде кәдімгі үлкен қыран бүркіт сияктанып өздерімен бір ұяда қонақтап отырады.

— Бұл жағы түсінікті. Ал ұядан жүн-жұрқа, неге алынып тасталды, соны айтсаңыз?

— Өзім де соны айтпақшы ем. Кәне, құлақ қойындар, түсіндіріп берейін.

Қанат пен Төлек оны үнсіз тыңдасты.

— Ұя ішіне төсеген мамықты сыртқа алып тастаса, балапан тез аяқтанады. Өте жай аяқтанған, мезгілінен кеш ұшқан құс нәзік, осал болады. Мейлі адам, мейлі аң мен құс болсын баласының мықты болып, өмір сүрген ортасына бейім, бекем өскенін қалай ғана қаламасын! — деді Аманкүл әр сөзін таптап айтып. — Әлбетте, кім баласын қауқары жоқ, әлжуаз болсын дейді. Ондай бала көбіне дәрменсіз, ынжық келеді. Жігерсіз, тексіз бала ата-ананың жақсы ісін қалай алға апарары? Сондықтан да әркім, баласын ақылды, қайратты етіп өсіруге тиісті. Ата-ананың бар тілегі сол ғана!

Екі бала бас изесті.

— Ата, сосын?.. — деді Қанат тағы бір сауал беріп.

— Ұядағы мамықты қалдырмай, алып, тастаса, бала қыран қанаттанып ұшқанша көбінесе түрегеліп тұрады. Жұмсақ мамық алынған соң ұяның табанында адырайған бұтақ қана қалады. Ол, әрине, балапанның төсіне батады да, емін-еркін жата алмайды. Сонымен, темір қанат балапан, амалы жоқ, түрегеп тұра бастайды. Алғашында, әлбетте, қабырғасы қатпаған жас қыранға оның оңай тимейтіні

белгілі. Әйткенмен өмір, тағдыр өз дегенін істетпей тұра ала ма. Лажсыздан көнеді, көндігеді. Біртіндеп шынығып, шыңдалып өседі. Әсіресе аяғы, бар денесі тез күш алып, шымырлана түседі. Екі санның бұлшық еті, тарамыс сіңірлері қатая бастайды. Ұядағы мамықты, жүн-жұрқаны сыртқа алып тастаудың пайдасы осы, — деп түсіндірді ол.

Шопан ата Аманқұл алдын бастап, үшеуі тауешкіше шұбырып, сайға түсіп келеді. Әсіресе Қанат риза. Атасы мен Төлекке кезек карап:

— Тауға келген күніміз босқа өтпей, талай-талай қызықты көріп қайттық, — деді бұлақ жағасына жеткенде.

КӨП БІЛЕТІН КӨРШІЛЕР

Үлкен сәске болған кез. Найзатұяқ ұяның шетіне шығып отырған. Төменнен өрге қарай соққан салқын жел балапан бүркіттің тынысын кеңейтіп, маужыраған денесін жадырата бастады. Ол енді басын көтеріп, жан-жағына карап қойды. Төбеден төніп тұрған бүркітқабак жартастың оң жағында кішкентай кезең бар еді. Бір заманда сандықтай тас сынып түскенге ұқсайды. Сол арадан ағарып таудың басы көрінді. Асқар шың күн нұрына шағылысып, жарқырай көз тартады. Одан әрі көк аспан, онда баяу қалықтаған ақ ұлпа бұлт, салып қойған суреттей.

Найзатұяқ солай қарай тағы бір көз жіберіп кідірді де, төменге жүзін бұрды. Бұрын қалай аңғармаған, ұяның ылди жағы, тіптен құзар, терең жатқан шатқал екен. Тастан тасқа секіріп аққан асау бұлақтың болымсыз сарыны талып зорға жетеді.

— Біздің ұя қандай биік жерде еді! — деп тамсанды Найзатұяқ айналасын жаңа байқап тұрғандай басын шайқап.

Ол тағы да бірдеңе айтпақ еді. Оның ойын өр жағынан жарыса шикылдаған жіңішке дауыс бөлді. Біреу емес, бірнешеу сияқты өзі. Солай қарай бұрылған бала қыран жақпарда қонып отырған кішкене құсты аңдады. Ол отырған Сұржағал атты жабайы кептер болатын. Жаңа ғана қатарласа шикылдаған жіп-жіңішке көп дауыс және естілді. Найзатұяқ олардың кіп-кішкентай балапандар екенін ой жіберіп топшылады. Солай қарай мойнын созып карап еді, көре алмады.